

УДК 330.3:631.001.73

*П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Стан і напрями розвитку аграрної реформи

Постановка проблеми. Одним із першочергових завдань, які розв'язує кожна країна, постає забезпечення в необхідній кількості та відповідної якості продовольчими ресурсами всіх верств населення, яке проживає на її території, що є основною функцією аграрної сфери. Для цього виробляються необхідні обсяги конкретних видів продовольчих ресурсів, організовується їхнє зберігання, переробка, закупівля при нестачі, а за їх надлишків – реалізація на зовнішніх ринках. Виважена продовольча політика кожної держави повинна будуватися таким чином, щоб першочергово були задоволені внутрішні потреби та якомога більше надлишків ресурсів було реалізовано на зовнішніх ринках. У такому разі сфера виробництва ресурсів у державі об'єктивно стає визначальною. З урахуванням цього вирішуватимуться всі інші питання державного життя.

Наочним прикладом таких дій є процес становлення держави Україна. В той час, коли інші сфери діяльності – металургія, машинобудування, будівництво останніми роками скорочують обсяги виробництва, агропромислова галузь його нарощує, забезпечує позитивне сальдо у зовнішньоекономічній діяльності та стабілізує економічну ситуацію в державі.

Вирішальну роль у цьому відіграли і продовжують відігравати аграрні реформи, започатковані 20 років тому. Завдяки їм відставання України від середніх економічних показників країн Європейського Співтовариства скоротилося за цей період у два рази. І це при рівні освоєння реформ по складових економіки в межах до 40%. По причині їх не освоєння Україна відстає на таку саму величину від країн Європейського Співтовариства за виробничо-економічними показниками. Проте в нашій державі вже не є дивиною урожай 100 ц з 1 га зернових, дев'ятитисячні надолі молока від корови, 500 дол. США й більше прибутку з 1 га сільськогосподарських угідь тощо. Досвід показує, що якщо ці показники вже одержують, то в подальшому вони можуть бути суцільними по всій країні. А це вже європейський рівень, від якого не слід тікати, а до якого повинні прагнути, щоб це стало можливим, потрібно якомога скоріше завершити розпочаті реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З набуттям Україною незалежності об'єктивно виникла проблема реформування існуючої на той час командно-адміністративної (планово-розподільчої) системи господарювання до прогресивної, застосованої в економічно розвинутих країнах світу. У зв'язку з цим побачило світ багато

© П.Т. Саблук, 2015

публікацій, які розкривали зміст існуючих у цих країнах проблем господарювання, та пропозицій про те, яку систему слід вибудувати в Україні, здійснюючи для цього наукові дослідження по складових економіки, апробацію їх результатів. Найбільш результативними і прогресивними, на наш погляд, були дослідження докторів економічних наук П.І. Гайдучього [1], М.В. Гладія [3,4] В.Я. Месель-Веселяка [1,8,19,20,28-30], М.М. Федорова [1,8,20,24-30], Ю.О. Лупенка [1,8,12,21,30], Ю.Я. Лузана, І.Г. Кириленка [7,23], М.Й. Маліка [1,9-10,12,21,30], А.С. Даниленка [22,27] й ін. Проте бажано, щоб ці та інші науковці нині більше зосередили увагу на питаннях активізації й завершенні реформ як головної умови їх результативності.

Мета статті – оцінка результативності аграрних реформ, обґрунтування напрямів та умов їх активізації, завершення, підвищення ефективності по всіх складових аграрної економіки на системній і комплексній основі.

Виклад основних результатів дослідження. Будучи свого часу житницею Європи в роки перед набуттям незалежності, маючи найродючіші землі, наша країна вимушена була ввозити зерно з-за кордону для внутрішніх потреб. Лише завдяки реформам, розпочатим у перші роки незалежності, Україні вдалося подолати ситуацію з порожніми полицями в продовольчих крамницях, на ринках, забезпечити їх необхідною кількістю продукції.

Подвоїлося виробництво зерна, значно збільшилася продуктивність землі, худоби, праці (удвічі й більше).

У 2013 році порівняно з 2000-м обсяг виробництва валової продукції сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь збільшився на 84,4%, у тому числі в рослинництві – в 2,1 раза, у тваринництві – на 46,3%, а в сільськогосподарських підприємствах збільшення було відповідно в 3,8; 3,6 і 4,5 раза.

Новостворені сільськогосподарські підприємства ринкового напрямку в 2013 році перевищили показники 1990 року з виробництва валової продукції на 25,2% з розра-

хунку на 100 га сільськогосподарських угідь, а продукції рослинництва – на 59,3%.

Більш як на 20% підвищилася й ефективність виробництва. Продуктивність праці, яка вимірюється виробництвом валової продукції на середньорічного працівника, зростала в 3,2, а у тваринництві – в 4,2 раза.

Разом із тим і нині за цими показниками Україна поступається країнам Європи. Причиною цього є ігнорування дії об'єктивних економічних законів розвитку агропромислового виробництва.

Економісти-аграрники, серед яких також науковці Інституту аграрної економіки, ще за часів колишнього СРСР постійно порушували питання про економічну дискримінацію аграрної галузі в країні.

З набуттям Україною незалежності в Інституті було відпрацьовано схему реформ та етапи її проведення (табл. 1). Цією схемою передбачалося подолання дискримінаційних явищ по відношенню до агропромислового виробництва. Для реалізації реформ було відпрацьовано 90 нормативно-правових актів, постанов уряду, підготовлено практичні посібники.

Інститут аграрної економіки постійно відстежує хід проведення реформ. Його співробітники вимушені, на жаль, констатувати вкрай незадовільні темпи ринкових перетворень. Є надія, що нова влада зосередить увагу на цьому процесі, тим більше, що обґрунтовані наукою напрями реформ підтвердили свою життєздатність. Імпонує, наприклад, заява влади щодо необхідності її децентралізації (а це, передусім, розвиток сільських територій), пріоритетності розвитку агропромислового виробництва, паритетності економічних відносин між галузями національного господарства й ін.

Нарешті можна сподіватися на те, що звинувачення в бік аграрників стосовно того, що з розвитком сільського господарства розвалюється промисловість, відійдуть в історію назавжди як невиправдані. Тому завдання сьогодення – використати цю ситуацію і вийти на новий, відтворювальний виток реформ, а це означає різке збільшення продовольчих ресурсів.

1. Структурно-логічна схема аграрної реформи

Шифр	Блоки реформ	Шифр напрямів реформ	Напрямок і зміст реформ	Ступінь освоєння, %
I	Формування економічної платформи аграрної реформи	1.1.	Визначення власника: землі, майна, праці	35
		1.2.	Побудова виробничих відносин на основі власності	35
		1.3.	Формування організаційно-правових структур ринкового типу	35
		1.4.	Удосконалення інфраструктури ринку	25
II	Побудова ринкового за змістом економічного механізму	2.1	Удосконалення цінового механізму	20
		2.2	Формування сприятливої фінансової та кредитної системи	30
		2.3.	Забезпечення стимулюючої податкової політики	40
		2.4.	Побудова адекватної ринкової економіки системи управління	20
III	Наповнення змістом конструктивної схеми аграрної реформи	3.1.	Впровадження ресурсо- і енергозберігаючих технологій	20
		3.2.	Інтенсифікація і визначення проблем матеріально-технічного постачання	20
		3.3.	Кооперація, спеціалізація та інтеграція виробництва	20
		3.4.	Інформатизація та комп'ютеризація виробництва	15
		3.5.	Кадрове забезпечення	30
		3.6.	Розв'язання соціальних проблем	30
IV	Законодавче забезпечення ринкових реформ	4.1.	Прийняття законодавчих актів рамкового змісту з основних параметрів проведення реформ і економічної діяльності	30
		4.2.	Те саме щодо розвитку рамкових законів прямої дії	30

Джерело: Дослідження вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки» під керівництвом і за участю автора.

Першочергово слід визначитись, яку країну треба будувати. Досвід економічно розвинутих країн світу підтверджує, що починати слід (і чим швидше, тим краще для всіх без винятку) з обґрунтування схеми економічного розвитку країни, а відповідно – всіх регіонів, територій, галузей.

Більшість населення України позитивно сприймає ідею побудови соціально орієнтованої економіки та входження нашої країни в перелік розвинутих країн світу. Для реалізації цієї ідеї має бути розроблена модель освоєння всіма структурами управління і верствами суспільства.

На наше переконання, модель постіндустріальної стадії розвитку економіки України повинна охоплювати такі основні її напрями:

1. Об'єднання капіталу землі з капіталом індустрій з метою забезпечення високої ефективності його функціонування в усіх пов'язаних ланках господарювання, оскільки економіка країни є цілісною функціонуючою системою. Збалансована й така, що охоплює всі галузі, структура господарювання стане необхідною передумовою успішного розвитку кожної її складової.

2. Зосередження зусиль освіти і науки у сфері прогресивних та інформаційних технологій з метою забезпечення високодохід-

ного функціонування об'єднаного капіталу, ефективного запровадження їхніх досягнень у виробництво, або ж результативне функціонування системи «наука – освіта – виробництво».

3. Зосередження переважної маси одержаного доходу для розв'язання проблем соціуму, що відповідає потребам соціально орієнтованої економіки.

Національна ідея повинна об'єднувати націю, визначати соціальну відповідальність та інноваційну направленість економіки, стати двигуном національного прогресу. Ця модель економічної політики країни повинна враховувати особливості кожного сектору економіки держави.

Сучасна політика також має враховувати й регулювати проблеми міжгалузевих відносин, оскільки від цього залежить стабільність розвитку кожної галузі, а також держави в цілому.

Навіть побіжна оцінка стану економіки суспільно-економічних формацій країн підтверджує, що там, де ідеологія найповніше задовольняє потреби людини та є визначальною, рівень їхнього розвитку високий. Економічно розвинуті країни ніколи не позиціонують себе як індустріальні або аграрні. Обидві складові вони розглядають як

єдине ціле. Індустрія там передусім спрямована на розвиток аграрної сфери, як і функціонування останньої спрямовано на задоволення потреб індустріального розвитку працюючих там людей.

З огляду на це в кожній державі слід формувати ідеологію, згідно з якою розвиток аграрного виробництва, а звідси – й території, має визначатись як необхідна умова життя людей і становлення країни.

Владні структури кожної країни повинні усвідомити, куди спрямувати енергію та творчі зусилля людей: на індустріальний (технократичний) розвиток чи на аграрне виробництво (фізіократію), чи на усвідомлене об'єднання першої й другої складових розвитку. Віддаючи перевагу тільки одному напрямку, неможливо досягти бажаних результатів. Про це переконливо доводить 22-річний досвід утворення держави Україна.

Технократичний підхід до управління державою призвів до того, що з кожним роком промисловість зменшує обсяги виробництва, і тільки аграрна сфера ще більш-менш утримує свій рівень. Але через нестачу необхідних індустріальних ресурсів виробництва її можливості вичерпуються.

Нині фондооснащеність сільськогосподарського виробництва в кілька разів нижча, ніж у країнах Європи. І це при тому, що виготовлену в країні продукцію промисловості немає кому продати. Постає риторичне запитання: на кого працює промисловість? Сільське господарство потребує техніки, а промисловість її не випускає, виготовляючи продукцію, яка у світі мало кому потрібна. З цієї причини сільське господарство ніколи не вироблятиме продукцію на рівні розвинутих країн світу. Тому тільки фізіократичний напрям розвитку України також неможливий.

Якщо заглибитися у зміст наведених положень, то самі по собі ці дві ідеології не можуть існувати. Насамперед промисловість повинна задовольняти потреби сільського господарства, а воно – потреби промисловості, її працівників.

Таку схему дій повинні прийняти обслуговуючі галузі країни. Тільки за цієї умови можливо ліквідувати в державі неефективні види діяльності, спрямувати зусилля й енер-

гію людей у творче русло. Тому з'єднати їх в одну систему є першочерговим завданням усіх органів управління державою, регіонами, галуззю. Звідси альтернативи варіанта – поєднання фізіократизму та технократизму і втілення їхніх положень у життя в Україні немає. На жаль, за останнє 100-річчя, у тому числі в роки незалежності, в нашій країні переважає технократична схема управління. Тому найближчим часом слід домогтися об'єднання технократизму з фізіократизмом. Тільки тоді можна розглядати всі напрями розвитку економіки держави, в т. ч. аграрного виробництва.

Відомо, що для освоєння ринкової системи господарювання слід було визначитися з основними її складовими, структурою і т. д. Важливо, щоб нова система еволюційно поетапно взяла все прогресивне, що було раніше, вирівняла викривлення, які були в економіці відносно окремих сфер діяльності, особливо аграрної, й увійшла в нову господарську систему на рівні стандартів економічно передових країн світу. Але, позиціонувавши Україну державою з ринковою економікою, політики зробили все для того, щоб такої у повному обсязі не було, або якщо й була б, то в інтересах політики стала ще більш викривленою на їхню користь.

З вищевикладеного випливає, що зусилля держави на нинішній час мають бути спрямовані на розв'язання таких першочергових проблем.

Перша. Сільське господарство та все, що з ним пов'язано, як і раніше, залишається на узбіччі економічного розвитку держави. Диспаритет економічних відносин усіх галузей національного господарства з аграрним виробництвом у ринковій економіці став ще очевиднішим. Але ніхто з керівництва владних структур практично нічого не зробив для усунення цього явища. Як і раніше, державою управляють із позицій диктатури пролетаріату, не враховуючи потреб сільського господарства, селянської праці. Зважаючи на це, усім політичним силам, їхнім лідерам, які очолили владу, необхідно усвідомити, що Україна як держава може відбутися й стати заможною завдяки розвитку аграрної сфери. Положення, коли державою керують технократичні сили, є безперспек-

тивним (табл. 2). Тому в кожній ланці ієрархічної системи управління мають бути представники аграрної сфери.

2. Полюсні позиції економічних шкіл

Фізіократи	Технократи
Аграрне суспільство	Індустріальне суспільство
Фізіократія – "влада природи"	Технократія – "влада ремесел"
Людина – частина природи	Підкорення природи
Взаємодія з природою – основа соціального прогресу	Техніка – основа соціального прогресу
Визначальною є природна енергія (космосу, сонця, землі, надр тощо)	Визначальним є рівень використання енергії, одержаної та витраченої машинами у формі кіловат-годин
У суспільстві влада має належати землевласникам	У суспільстві влада має належати науково-технічним фахівцям
Плідною є тільки праця в сільському господарстві, тільки там створюється "чистий продукт"	Багатство створюється при використанні енергетичних потужностей для виробництва товарів і послуг
Економічний лібералізм, невтручання держави	Неринкова економіка, економічне планування
Власність – недоторканна	Суспільство будується на знаннях і кваліфікації

Джерело: Дослідження вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки» під керівництвом і за участю автора.

З причини їх відсутності в Україні нині більше як удвічі нижча від країн Європейського Співтовариства продуктивність землі, худоби, низький рівень глибини переробки продукції, великі втрати її при зберіганні. Можуть же, наприклад, бельгійці на своїх землях виробляти продовольчих ресурсів у чотири рази більше, ніж споживають. Якби Україна досягла їхнього рівня виробництва, то неважко уявити продовольчі перспективи нашої держави.

Друга. Передові в плані економічного розвитку цивілізовані країни світу успішно освоюють третю, постіндустріальну стадію розвитку суспільства. А на якій стадії розвитку знаходиться Україна, важко визначити. Якщо віднести її до першої, доіндустріальної, в основі якої лежить ресурс землі, то це буде первіснообщинний лад. Усвідомити це якось важко. В інших сферах українська держава просунулася значно далі (літако- і ракетобудування тощо). Але й до другої стадії неможливо віднести, оскільки в її основі – рух капіталів, включаючи рух землі.

Ми поки що активно дискутуємо, чи так це. І при цьому розуміємо, що ринкова економіка рахується з тими, хто володіє капіталом. Забравши у селян їхній основний капітал (ресурс землі), штучно зробили їх бідними та ніяк не можемо, а може (через політичну заангажованість) і не хочемо бачити, що це і є основна причина диспаритетних відносин, бідності села.

У зв'язку з цим питання земельних відносин як складової економічних і виробничих відносин неодноразово піднімалися й обго-

ворювалися на всіх рівнях. Земельна реформа вже понад двадцять років стоїть на місці. І доти, поки вона не буде доведена до логічного завершення, сподіватися на успішний розвиток країни в цілому та її аграрної сфери неможливо.

Як це зробити? Пропозиції від науки є, але їх поки що не почули. Тому слід негайно завершити земельну реформу. Включити ресурс землі до складу економічної субстанції як у розвинених країнах світу, що дасть можливість вибудувати в державі цивілізовану систему розподільчих, регулювальних відносин, ліквідувати хибний, не в інтересах виробництва продовольчих ресурсів, диспаритет цін, забезпечити працівникам цієї сфери економічний інтерес до аграрної діяльності та, як результат, домогтися значного нарощування обсягів виробництва. Тільки за цієї умови Україна може ліквідувати майже дворазове відставання за продуктивністю землі, худоби, техніки від країн Європейського Співтовариства.

Третя. Серцевиною всіх економічних відносин, стимулом їх розвитку, як усім відомо, є економічний інтерес, який передусім визначається цінними відносинами. Через ціну виробник встановлює економічну доцільність виробництва продукції, її вигідність. Держава покликана бути регулятором економічно справедливих цінних відносин, визначених відповідно до вимог об'єктивних економічних законів. Тільки держава диктує правила формування собівартості продукції (робіт, послуг) або ціни виробництва, ціни пропозиції, схему регулювання

різниці між ціною покупки (ринковою ціною) і ціною пропозиції. Так прийнято в країнах постіндустріальної стадії розвитку. А якщо це так, то чому в Україні досі ресурс землі не є ціноутворювальним фактором на всіх стадіях відтворювальних і розподільчих процесів?

Вирішення земельних питань дасть можливість сформувати в аграрній сфері цивілізовану систему економічних відносин. З'явиться можливість визначити реальну, зіставну з іншими країнами і галузями собівартість виробленої продукції (ціни виробництва), встановити реальну норму прибутковості на всю масу задіяного в технологіч-

ному процесі активу, включаючи ресурс (актив) землі, визначити ціну пропозиції, а в кінцевому підсумку й вигідність одержання ресурсу (табл. 3). Отже, сформується інтерес його виробників до регулювання процесу формування потреби по кожному виду. Розрахунки підтверджують, що виробник продовольчих ресурсів через відсутність такого регулювання щороку втрачає в межах 8 тис. грн з 1 га сільськогосподарських угідь, а по Україні – 300 млрд грн. Природно, відсутність повноцінного економічного інтересу зменшує бажання збільшувати обсяги виробництва продовольчих ресурсів і задоволення потреб у них.

3. Формування цінового механізму в агропромисловій сфері

Попит	Пропозиція
	Ціна попиту = Ціна пропозиції $\left(C_n = C_e + \frac{НП * A}{100} \right)$
Регулюється інтервенціями: - товарними; - фінансовими; - фіксованими: ліміти, нормативи тощо; - якісними параметрами; - сезонними параметрами тощо	Визначається з урахуванням: - Повної собівартості – (франко місце продажу) = = ціна виробництва - Повної собівартості одиниці продукції + Прибуток (на задіяні активи для її одержання) = Ціна пропозиції <i>Довідково:</i> Прибуток = 15% на задіяні в технологічний процес активи: ресурс землі, основні та оборотні засоби Ресурсомісткість (землемісткість, фондомісткість) визначається з технологічних карт (на одиницю продукції, земельну площу, голову худоби тощо)

Джерело: Дослідження автора.

Четверта. Перенесення центру ваги в первинну ланку виробництва, що є об'єктивним процесом, дасть змогу вибудувати реальні та справедливі відносини між ланками замкнутого технологічного процесу. На кожній стадії між поняттями "франко" буде можливо за єдиною методологією формувати ціну виробництва, ціну пропозиції, визначати прибуток на задіяні в процесах заготівлі й зберігання активи і таким чином формувати систему економічних відносин у цій сфері, а в кінцевому підсумку – успішно організовувати заготівельну систему.

Усім, хто хоч трохи знайомий зі змістом економічної діяльності, відомо, що в її основі – економіка конкретного суб'єкта господарювання, підприємства. І тому головним завданням усіх управлінських ланок держави є створення необхідних умов для успішної діяльності низових ланок управління – суб'єктів господарювання, підприємства. Якщо буде міцним цей рівень управлінської

економічної ієрархії, буде міцною й економіка держави. Цієї економічної істини дотримуються всі економічно розвинуті країни. На жаль, у нашій країні дотримували іншої філософії. Кошти концентрувались у верхніх ешелонах влади, а потім за залишковим принципом держава могла дещо виділити в низові ланки управління. При цьому без зловживань не обходилося.

Тому першочергове завдання всіх владних ланок управління державою на сучасному етапі – перевернути цю піраміду зверху до низу. Селянин, фермер, підприємство повинні бути в основі цієї піраміди і стати головною турботою всіх, а вершина піраміди повинна залишатися на останньому місці. Вважаємо, що така філософія децентралізації влади має бути запроваджена якомога швидше.

П'ята. Сформувати в кожній області регіональні наукові економічні центри розвитку сільських територій, а в кожному адміні-

стративному районі – їхні філіали. Такі регіональні наукові економічні центри, об'єднавши наявні в регіоні (причетні до аграрної сфери) наукові сили під керівництвом перших осіб області незалежно від відомчої підпорядкованості, повинні забезпечити наукове супроводження, виробничу, економічну та соціальну діяльність усіх суб'єктів господарювання територій, на яких вони розташовані. Без цього АПК України не може увійти до Європейського Співтовариства на рівноправних умовах.

Звідси випливає, що названі п'ять проблем нині є ключовими. Від цього залежить успіх справи й інших аспектів економічної діяльності: організація, управління виробництвом; оплата праці; функціонування трудових ресурсів; матеріально-технічне забезпечення; екологія, соціально-економічний розвиток територій тощо.

Кожна із складових економіки в теоретичному і практичному плані повинна вирішуватися комплексно та в загальній системі.

Вітчизняною аграрно-економічною наукою, як уже відзначалося, ще 20 років тому було обґрунтовано структурно-логічні блоки аграрної реформи, їхні напрями і зміст як обов'язкові складові, які не втратили своєї актуальності й дотепер. Тому за всіма блоками та складовими реформ вкрай важливо здійснити їх завершення в усіх без винятку адміністративних районах.

Висновки. Аграрний сектор економіки України стоїть на порозі нового історичного витку аграрних реформ, спрямованих як на вирішення важливих питань, нагромаджених проблем, прийняття нових економічних реалій, так і на успішне позиціонування аграрного сектору в сучасних умовах. Новим керівництвом України ставиться завдання здійснити глибокі реформи з тим, щоб краї-

на увійшла в перелік найбільш розвинутих європейських країн. На основі вже виконаних робіт із реформування аграрних відносин слід завершити ці реформи для того, щоб:

гарантувати продовольчу безпеку держави;

зробити аграрний сектор високоефективним, конкурентоспроможним на внутрішньому й зовнішньому ринках сектором економіки держави;

зберегти селянство як носія української ідентичності, культури, духовності нації;

комплексно розвивати сільські території, розв'язувати соціальні проблеми села;

забезпечувати в сільському виробництві одержання прибутку на авансований капітал, включаючи вартість земельних ресурсів, не нижче середнього рівня по економіці держави;

сформулювати умови для реалізації та захисту прав селян на землю, земельних відносин, охорони земель;

підсилити соціальний захист сільського населення, встановити заробітну плату і пенсійне забезпечення працівників сільського господарства не нижче середнього рівня в галузях економіки держави.

Проблема формування продовольчих ресурсів у нашій державі, як основної функції аграрної сфери, є багатоаспектною, а її успішне розв'язання передусім залежатиме від середовища, що буде створено. Для цього мають бути залучені всі рівні управління державою за широкої участі тих, що живуть на її території. Багата держава, у тому числі продовольчими ресурсами, буде лише тоді, коли стануть багатими її території й люди, які там проживають, за якомога повнішого задоволення їхніх економічних інтересів.

Список використаних джерел

1. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.; за ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Від постанови до вирішення...: вибрані статті з питань аграрної економіки: у 2 кн. / П.Т. Саблук; ННЦ «Ін-т аграр. економіки». – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – кн.1. – 636 с.
3. Гладій М.В. Аграрні реформи схожі на вогнище..., яке постійно поливають водою / М.В. Гладій / Аспекти сільського розвитку // Вісн. Ін-ту сільського розвитку. – 2005. – № 3. – С. 7-15.
4. Гладій М.В. Не думаю, что в этом году какая-то политическая сила сможет затормозить открытие рынка земли / М.В. Гладий // Бизнес информ. – 2007. – № 5. – С. 5-7.
5. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 630 с.
6. Глобальна продовольча безпека: моногр. / О.Г. Білорус, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.І. Власов // Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України; ННЦ «Інститут аграрної економіки». – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 486 с.

7. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи / І.Г. Кириленко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 452 с.
8. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.
9. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: моногр. / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
10. Малік М.Й. Розвиток сільського господарства в регіоні Карпат: моногр. / М.Й. Малік, С.І. Белей. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 248 с.
11. Мировое и региональное производство аграрной продукции: моногр. / П.Т. Саблук, Г.А. Калиев, В.П. Саблук и др. – Алматы: НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; АО «КазАгроИнновация», 2008. – 216 с.
12. Розвиток підприємства та відносин власності / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік / Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): моногр. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2012. – С. 98-127.
13. Організація аграрного виробництва і бізнесу: підруч. для студ. вищих навч. закл. / [С.П. Азізов, П.Т. Саблук, П.К. Канінський]; за ред. С.П. Азізова, П.Т. Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 790 с.
14. Саблук П.Т. Ціноутворення в період ринкового реформування в АПК: моногр./ П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 440 с.
15. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 396 с.
16. Саблук П.Т. Світове і раціональне виробництво аграрної продукції: моногр. / П.Т. Саблук, Г.А. Калієв та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 210 с.
17. Саблук П.Т. Активизация экономических реформ в аграрной сфере экономики Украины // Развитие АПК в контексте обеспечения продовольственной безопасности (материалы VIII Междунар. научно-практ. конф., 9-10 сент. 2010 г.); под ред. В.Г. Гусакова. – Минск: Ин-т системных исследований, 2011. – С. 198-201.
18. Саблук П.Т. Агропромисловий комплекс України: сьогодення та майбутнє. Стан і перспективи розвитку / П.Т. Саблук. – К.: Престиж Медіа Інформ, 2011. – С.110.
19. Саблук П.Т. Ціновий фактор в розвитку сільськогосподарського виробництва / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 3-9.
20. Саблук П.Т. Міжгалузеві економічні відносини в Україні / П.Т. Саблук, М.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров, М.І. Кісіль; за ред. П.Т. Саблука // Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 325-329.
21. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): моногр. / [М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко, О.Г. Булавка, Ю.О. Лупенко]; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 642 с.
22. Сучасний стан земельної реформи в Україні / [А.С. Даниленко, М.Ю. Гарбуз, В.В. Жмуцький, К.Г. Радченко, М.С. Головатюк]. – Держ. комітет України по земельних ресурсах, 2005. – 100 с.
23. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи: моногр. / І.Г. Кириленко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 452.
24. Федоров М.М. Раціональне використання земельно-ресурсного потенціалу та удосконалення земельних відносин в аграрній сфері. Стратегія розвитку агропромислового комплексу в Україні / М.М. Федоров. – К.: ІАЕ УААН, 2005. – 120 с.
25. Федоров М.М. Теоретичні аспекти формування земельних відносин та створення ринку землі // Формування ринку землі в Україні. – К.: Урожай, 2006. – С. 5-24.
26. Федоров М.М. Удосконалення нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель – важлива умова трансформації земельних відносин. – Луганськ, Вісн. наук. праць ЛНАУ, 2012. – С. 22-31.
27. Формування ринку землі в Україні / [В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко та ін.]; за ред. А.С. Даниленка, Ю.Д. Білика. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Урожай, 2006. – 280 с.
28. Форми господарювання на селі (аналіз розвитку) / [П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров]; за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – 3-тє вид., доповн. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 104 с.
29. Форми господарювання на селі (аналіз розвитку) / [П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров]; за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – 4-тє вид., доповн. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 100 с.
30. Ціноутворення та нормативні витрати в сільському господарстві: (теорія, методологія, практика): у 2 т. / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік та ін.; Міністерство аграрної політики, УААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; за ред.: П.Т. Саблука, Ю.М. Мельника, М.В. Зубця, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – Т.1. – 698 с.

Стаття надійшла до редакції 25.12.2014 р.

* * *